

شعبه‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شعبه‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Religious Belief, Attribution to God, and Acceptance of Passive Immorality: A Pathological Examination of Beliefs without Instruction

Ebrahim Ahmadi *

Assistant Professor of Department of
Psychology, Buin Zahra Branch, Islamic
Azad University, Buin Zahra, Iran.

1. Introduction

The purpose of the current research was to answer the question that under what conditions religious believers may engage in immorality, and to answer this question, it tests two hypotheses. First, if religious believers attribute an immoral behavior to God, they will find that behavior more acceptable, and second, passive immorality is attributed to God more than active immorality.

Therefore, religion can only lead to immorality when: 1. the immorality in question is passive and not active, and 2. the passive immorality is attributed to God. Other than these two cases, religiosity will have a negative relationship with immorality. Therefore, in the current research, religiosity was the independent variable, type of immorality (passive/active) was the moderating variable, attribution to God was the mediating variable, and acceptance of immorality was the dependent variable, and the moderated mediation model used for data analysis.

2. Literature Review

Those who have talked about whether religion is beneficial or harmful have rarely tested their opinion with empirical methods, and the empirical research listed below, has not shown any clear relationship between religion and ethics. Based on this, the current research question was that "in what conditions does religion lead to immorality?" The current research hypothesizes that attribution to God, which is greater in religious believers, makes it easier to justify passive immorality and thus makes passive immorality seem more acceptable.

A very important point is that in the current research, only a part of religion, that is, the belief in the existence of God, heaven and hell, and the like, was measured, not

* Corresponding Author: eahmadi1356@gmail.com

How to Cite: Ahmadi, E. (2023). Religious Belief, Attribution to God, and Acceptance of Passive Immorality: A Pathological Examination of Beliefs without Instruction, *Journal of Social Work Research*, 10(36), 1-29.

the complete religion, and in the discussion section, we will see that these religious beliefs can contribute to immorality only if they are not completed with religious teachings. The current research hypothesizes that theists tend to see God's hand behind earthly events, especially those events whose cause is not clear, and if the events benefit themselves or others, perhaps do not consider it immoral to not prevent them (letting go).

3. Methodology

Population, sampling method, and sample size. Among 30 thousand subscribers of Hamrahe Avval and Irancell living in Tehran and Karaj, 499 participants were sampled using the convenience method whose mean and standard deviation of age was 37.26 and 5.94 respectively with a range of 21 to 53 years, and 230 of them were male.

Measurement of religious belief (independent variable). In a correlational design, religious belief was measured using the Supernatural Beliefs Scale (SBS).

Manipulation of type of immorality (passive/active; moderating variable). Participants were randomly assigned to the "passive immorality group" and "active immorality group". The passive immorality group read six short stories in which a person benefits by committing passive immorality, and the active immorality group read six "similar" stories in which a person benefits by committing active immorality.

Measurement of the mediating variable (attribution to God). After reading each short story and before the next short story, attribution to God was measured with one question. The subjects were asked if the benefit gained by the character of the short story was God's will.

Measurement of the dependent variable (acceptance of immorality). After reading each short story and before the next one, acceptance of immorality was also measured using five other questions: 1-Did the character of the story (for example, Bahram) deserve to achieve his goal? 2-Did the character of the story reach his goal morally? 3-Was the character of the story an unfair person? (reverse scoring), 4-Was the character of the story a moral person? 5. Was the character in the story an unfaithful person? (reverse scoring).

4. Results

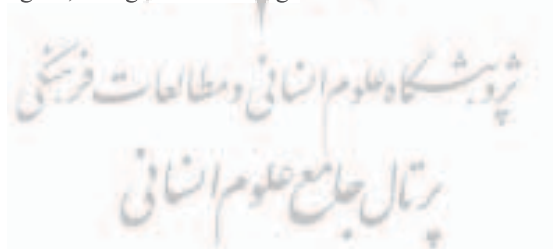
Regression analyses and moderated mediation model showed that: 1. Participants with higher religiosity attributed passive immorality to God more than Participants with less religiosity, 2. The relationship between religiosity and attribution to God was insignificant in the group of active immorality, but it was positive and

significant in the group of passive immorality, 3. Attribution to God could predict acceptance of immorality both alone and when entered into regression analysis together with religiosity, type of immorality, and religiosity (immorality type, 4. After leaving aside the variance of attribution to God, religiosity had a negative relationship with acceptance of immorality and this shows that religiosity without attribution to God reduces acceptance of immorality, and 5. The relationship between religiosity and acceptance of immorality was negative in the active immorality group and positive in the passive immorality group. Findings No. 1 and 3 together with each other show "moderated mediation", that is, attribution to God can explain why religious people accept passive immorality more than active immorality.

5. Discussion and Conclusion

The current research hypothesized that attribution to God, which is more in religious believers, makes it easier to justify passive immorality (omission of actions) and thus makes passive immorality seem more acceptable, and the findings did support this hypothesis. The very important point is that, as mentioned in the Introduction, in the current research, only a part of religion, that is, belief in God, heaven and hell, and the like, was measured, not the complete religion, and based on the findings of the current research, it can be said that if religious beliefs are not completed with religious teachings, then these beliefs can contribute to immorality; Belief without education can be a dangerous thing.

Keywords: Religious Belief, Attribution to God, Acceptance of Immorality, Pathology of Religion, Religious Teachings

دین‌باوری، انتساب به خدا، و پذیرش بی‌اخلاقی‌های منفعل: بررسی آسیب‌شناختی باورهای بدون آموزش

استادیار روان‌شناسی، واحد بوبین زهرا، دانشگاه آزاد اسلامی،
بوبین زهرا، ایران.

ابراهیم احمدی

چکیده

پژوهش‌های پیشین درباره رابطه دین‌باوری و اخلاق به یافته‌های ضدونقیض رسیده‌اند و این نشان می‌دهد که اثر دین‌باوری بر اخلاق نمی‌تواند مستقیم باشد. پس برای آسیب‌شناسی دین‌باوری باید دید کدام ویژگی‌های دین‌باوری در چه شرایطی می‌تواند به کدام شکل‌های بی‌اخلاقی کمک کنند. پژوهش کنونی فرض کرد که انتساب به خدا توجیه بی‌اخلاقی‌های منفعل (ترک فعل‌ها) را آسان‌تر می‌کند و سبب می‌شود که بی‌اخلاقی‌های منفعل، پذیرفتنی‌تر به نظر بیایند. با هدف آزمون این فرضیه و در یک طرح همبستگی، ۴۹۹ آزمودنی (۲۳۰ مرد) با میانگین سنی ۳۷ سال از میان ۳۰ هزار مشترک همراه اول و ایرانسل ساکن تهران و کرج گزینش و به گونه تصادفی به دو گروه بی‌اخلاقی منفعل (که شش داستانک درباره بی‌اخلاقی‌های منفعل خواندند) و بی‌اخلاقی فعال (که شش داستانک درباره بی‌اخلاقی‌های فعال خواندند) گمارش شدند. دین‌باوری با مقیاس باورهای فرا طبیعی (Jong et al., 2013: 499)، و انتساب به خدا و پذیرش بی‌اخلاقی با پرسش‌نامه پژوهشگر ساخته اندازه‌گیری شد. تحلیل‌های رگرسیون نشان داد آزمودنی‌هایی که دین‌باوری آنها بیشتر بود، بیشتر از آزمودنی‌هایی که دین‌باوری آنها کمتر بود، بی‌اخلاقی‌های منفعل را به خدا نسبت دادند، انتساب به خدا توانست پذیرش بی‌اخلاقی را پیش‌بینی کند، و دین‌باوری پس از کنار گذاشتن واریانس انتساب به خدا با پذیرش بی‌اخلاقی رابطه منفی داشت. همچنین الگوی میانجی‌گری تعدیل‌شده نشان داد که انتساب به خدا می‌تواند توضیح دهد که چرا دین‌باوران، بی‌اخلاقی منفعل را آسان‌تر می‌پذیرند. این یافته‌ها نشان می‌دهند که باورهای دینی اگر با آموزه‌های دینی کامل نشوند می‌توانند به بی‌اخلاقی کمک کنند.

واژه‌های کلیدی: دین‌باوری، انتساب به خدا، پذیرش بی‌اخلاقی، آسیب‌شناسی دین، آموزه‌های دینی

طرح مسئله

بسیاری از انسان‌ها اگر در خیابان یک کیف گم‌شده پر از پول پیدا کنند در یک دوراهی اخلاقی گرفتار می‌شوند: «آیا کیف را برای خودم بردارم یا به صاحبش بازگردانم؟». اگر صاحب کیف با خوش‌شانسی کیف خود را از یابنده پس بگیرد شاید این رویداد را به خداوند نسبت دهد: «خدا! از آسمان مراقب من است و این تقدیر الهی بود». این «انتساب به خدا» زبانی در پی ندارد اما اگر یابنده کیف همین انتساب را می‌داد و پول‌ها را هدیه‌ای از سوی خدا می‌دانست چه می‌شد؟ اگر یابنده کیف این رویداد را به خداوند نسبت می‌داد آنگاه به آسانی می‌توانست پول‌ها را برای خود نگه دارد زیرا باور داشت که خداوند آن پول‌ها را برای او فرستاده است تا در گذران زندگی دشواری به او کمک کند.

دانشمندان و مردمان عادی همواره درباره خوب یا بد بودن اثر دین بر انسان‌ها اختلاف نظر داشته‌اند (Jackson & Gray, 2019: 1210). از یک‌سو بیشتر مردم جهان می‌گویند باور به خدا برای بااخلاق بودن انسان‌ها لازم است (پژوهشکده پیو، ۲۰۱۴). اما از سوی دیگر بسیاری از بی‌دین‌ها می‌گویند که دین، مردم را بی‌رحم‌تر، بدجنس‌تر، و خودخواه‌تر می‌کند (Harris, 2005; Hitchens, 2008). اما کسانی که درباره سودمند یا زیان‌بار بودن دین سخن گفته‌اند کمتر پیش آمده است که نظر خود را با روش‌های تجربی آزمون کنند و پژوهش‌های تجربی نیز، که در پایین آمده‌اند، هیچ‌گونه رابطه روشنی میان دین و اخلاق نشان نداده‌اند.

بر این پایه، پرسش پژوهش کنونی این نیست که «آیا دین به بی‌اخلاقی کمک می‌کند یا خیر؟» بلکه پرسش پژوهش کنونی این است که «دین در چه شرایطی به بی‌اخلاقی کمک می‌کند؟». پژوهش کنونی فرض می‌کند که انتساب به خدا، که در دین‌باوران بیشتر است، توجه بی‌اخلاقی‌های منفعل (همچون پس‌ندادن کیف پول گم‌شده و در برابر بی‌اخلاقی فعال همچون دزدیدن کیف پول) را آسان‌تر می‌کند و سبب می‌شود که بی‌اخلاقی‌های منفعل، پذیرفتنی‌تر به نظر بیایند. پس فرض پژوهش کنونی این است که دین فقط زمانی می‌تواند به پذیرفتنی دیدن بی‌اخلاقی منفعل (نه فعال) بینجامد که انتساب به خدا انجام شود. نکته بسیار مهم این است که در پژوهش کنونی فقط بخشی از دین، یعنی باور به وجود خدا، بهشت و جهنم، و مانند آنها، اندازه‌گیری شد نه دین کامل، و در بخش بحث و نتیجه‌گیری خواهیم دید که این باورهای دینی فقط زمانی می‌توانند به بی‌اخلاقی کمک کنند که با آموزه‌های دینی، کامل نشده باشند.

پژوهش کنونی بر پایه نظریه‌ها و یافته‌هایی که در پایین آمده‌اند فرض می‌کند هنگامی که یک بی‌عدالتی را نتوان به فرد خاصی نسبت داد، اگر انسان‌ها به خدایی باور داشته باشند که گاهی برای کمک به مردم وارد عمل می‌شود، آن بی‌عدالتی را کار خدا می‌بینند و آسان‌تر می‌توانند آن را توجیه کنند و بپذیرند. اگر ما گرایش داشته باشیم که رویدادهای زمینی را به یک خدای مداخله‌گر نسبت دهیم، می‌توانیم کیف پولی را که پیدا کرده‌ایم هدیه‌ای از سوی خداوند ببینیم و پس ندادن آن را چندان غیراخلاقی ندانیم (Jackson & Gray, 2019: 1221). پژوهش کنونی فرض می‌کند که خدا باوران گرایش دارند دست خداوند را پشت رویدادهای زمینی، به ویژه رویدادهایی که علت آنها مبهم است، ببینند و اگر آن رویداد برای خودشان یا برای دیگران سودی داشته باشد شاید جلوگیری نکردن از آن رویداد (ترک فعل) را چندان غیراخلاقی ندانند.

هدف پژوهش

چه رابطه‌ای میان دین‌باوری و اخلاق‌مداری وجود دارد؟ تجربه زیسته ما نشان می‌دهد که انسان‌ها هم کارهای خوب و هم کارهای بد را به نام خدا انجام می‌دهند و داده‌های تجربی درباره رابطه دین و اخلاق نیز همین را نشان می‌دهند؛ پژوهش‌ها میان دین و رفتارهای سودمند برای جامعه (در برابر رفتارهای سودمند برای خود)، هم همبستگی مثبت (Putnam & Brooks, 2006) و هم همبستگی منفی (Campbell, 2010؛ Paul, 2005: 10؛ Zuckerman, 2008)، و هم همبستگی نامعنی دار (Batson et al., 1989؛ Batson et al., 1993؛ Darley & Batson, 1973) مشاهده کرده‌اند. (102)

دین‌باوران برخی از رفتارهای آسیب‌رسان را بیشتر از همتایان بی‌دین خود نکوهش می‌کنند (Piazza & Sousa, 2014: 337؛ Heiphetz et al., 2016: 130) اما برخی دیگر از این رفتارها را کمتر نکوهش می‌نمایند (Bushman et al., 2007: 205؛ Johnson et al., 2010: 123). این یافته‌های ضدونقیض نشان می‌دهند که اثر دین بر اخلاق نمی‌تواند مستقیم باشد (Jong, 2015: 20)؛ McKay & Whitehouse, 2015: 456) و از این رو پرسش پژوهش کنونی این نیست که «آیا دین به بی‌اخلاقی کمک می‌کند یا خیر؟» بلکه یک پرسش پخته‌تر می‌تواند این باشد که «کدام ویژگی‌های دین در چه شرایطی می‌تواند به کدام شکل‌های بی‌اخلاقی کمک کنند؟».

برابر با برخی از نظریه‌ها پس از آن که انسان‌ها خدایانی را باور کردند که رفتارها را پایش می‌کنند و توانایی پاداش و تنبیه دارند، همکاری و رفتارهای سودمند برای دیگران افزایش بسیاری پیدا کرد و سبب شد که جامعه‌های قبیله‌ای کوچک بتوانند جمعیت و ثروت فراوانی به دست آورند (Norenzayan et al., 2016: 39؛ Johnson, 2016؛ Purzycki et al., 2016: 327). همسو با این نظریه‌ها، پژوهش نشان داده است کسانی که به خدایان تنبیه‌کننده باور دارند از هنجارهای اجتماعی بیشتر پیروی می‌کنند، مالیات‌ها را بیشتر می‌پردازند، و به غریبه‌ها بیشتر پول قرض می‌دهند (Norenzayan, 2013). کسانی که به یک خدای خشمگین باور دارند کمتر از باورمندان به یک خدای عاشق در بازی‌ها فریبکاری می‌کنند (Shariff & Norenzayan, 2011: 89). همچنین باور به جهنم، کمتر بودن و باور به بهشت، بیشتر بودن جرم و جنایت را پیش‌بینی می‌کند (Shariff & Rhemtulla, 2012).

پژوهش‌های آزمایشی هم به همین یافته‌ها رسیده‌اند: برانگیختن باورهای دینی در آزمودنی‌هایی که به خدایان پایش‌گر و تنبیه‌گر باور دارند سبب می‌شود که آزمودنی‌ها پول بیشتری ببخشند و فریبکاری کمتری انجام دهند (Aveyard, 2014؛ Piazza et al., 2011: 111؛ Shariff & Norenzayan, 2007: 1036؛ Randolph-Seng & Nielsen, 2007: 310؛ Pichon et al., 2007: 803؛ Mazar et al., 2008: 640؛ Hadnes & Schumacher, 2012: 700).

اما این نظریه‌ها و یافته‌ها یک محدودیت مهم دارند: نخست فرض کرده‌اند که دین به اخلاق کمک می‌کند و سپس به سراغ تبیین و اثبات این مفروضه رفته‌اند. این در حالی است که پژوهش‌هایی هم هستند که نشان داده‌اند دین‌باوران مهربانی و بخشندگی کمتری از بی‌خدایان دارند یا کمتر از هنجارهای جامعه پیروی می‌کنند (Greer et al., 2005: 50؛ Galen, 2012: 880؛ Leach et al., 2008: 315) و پژوهش کنونی کوشش می‌کند این یافته‌ها را تبیین کند.

پژوهش کنونی پیشنهاد می‌کند که باور به خدایی که در کارهای دنیایی دخالت می‌کند می‌تواند سبب شود که باورمندان رفتارهای غیراخلاقی خود یا دیگران را آسان‌تر بپذیرند. از آنجاکه دین‌باوران به خوب بودن خداوند اطمینان دارند (Heiphetz et al., 2016: 130) ممکن است جلوی این رویدادها را نگیرند یا این رویدادها را محکوم نکنند. این انتساب به خدا به ویژه درباره‌ی رویدادهایی رخ می‌دهد که هیچ انسانی را نمی‌توان آشکارا مسئول آن‌ها دانست (Jackson & Gray, 2019: 1215).

هنگامی که خدا باوران در موقعیت‌های وسوسه‌انگیز، مانند پیدا کردن کیف پول در خیابان، قرار می‌گیرند اگر آن موقعیت‌ها را کار خدا بدانند ممکن است یک رفتار خودخواهانه را آسان‌تر بپذیرند و توجه کنند (Jackson & Gray, 2019: 1225). برای نمونه مغازه‌داری را تصور کنید که دارد مالیات‌های خود را از راه اینترنت پرداخت می‌کند. اگر ناگهان اینترنت وی قطع شود ممکن است این رخداد را یک نشانه از سوی خداوند ببیند و پیش خود بگوید: «خداوند نمی‌خواهد کسب و کار نوپای من با پرداخت مالیات‌های هنگفت از دست برود». چنین فردی ممکن است هیچ کوششی برای وصل کردن اینترنت انجام ندهد و با پرداخت نکردن مالیات مرتکب یک بی‌اخلاقی منفعل شود. یا فردی که می‌خواهد برای کمک به دوستش به یک شهر دیگر برود اگر با یک برف پیش‌بینی‌نشده روبه‌رو شود می‌تواند این رخداد را به «قسمت الهی» نسبت دهد و تصور کند که «حتماً حکمتی در کار بوده است» و از این راه رفتار خودخواهانه کمک نکردن به یک دوست را توجه کند و بپذیرد. پس باور به خدایی که هم خوب است و هم در کارهای دنیایی دخالت می‌کند می‌تواند به وسوسه‌های زمینی رنگ‌وبوی الهی بدهد و آنها را پذیرفتنی کند.

پژوهش‌های پیشین

پژوهش کنونی پیشنهاد می‌کند که اگر مردم رفتارهای غیراخلاقی خود یا دیگران را به خداوند نسبت دهند آسان‌تر می‌توانند آن رفتارها را توجه کنند و بپذیرند و پژوهش‌های پیشین، این پیشنهاد پژوهش کنونی را تا اندازه‌ای تأیید کرده‌اند. دین‌باوران با گروه‌هایی که در کتاب مقدس بدنام هستند پرخاشگری می‌کنند (Johnson et al., 2010: 120)، و پس از خواندن بخشی از کتاب مقدس که از پرخاشگری حمایت می‌کند به انتقاد شدید از دیگران می‌پردازند (Bushman et al., 2007: 204). پژوهش جکسن و گری (۲۰۱۹: ۱۲۲۶) نشان داد در ایالت‌هایی که مردم بیشتر در آیین دعا شرکت می‌کنند نرخ جرم بیشتر است. از آنجا که در بسیاری از دعاها از خداوند درخواست می‌شود که در کارهای دنیایی دخالت کند، دعا می‌تواند انتساب به خدا را افزایش دهد و جکسن و گری (۲۰۱۹: ۱۲۲۷) در یک پژوهش دیگر نشان دادند که دعا انتساب به خدا را افزایش می‌دهد و این افزایش در دین‌باوران بیشتر است^۱.

۱- البته در اسلام دعا فقط برای درخواست، آن هم درخواست‌های دنیایی، نیست اما انگلیسی‌زبان‌ها حتی واژه‌ای که برای «نماز» دارند (pray) به معنی دعا و درخواست از خدا نیز هست. پس معنی دعا در فرهنگ اسلامی با فرهنگ مسیحی متفاوت است.

اما اگر دین‌باوران خداوند را خوب می‌دانند (Heiphetz et al., 2016: 130; 2018) پس چگونه می‌توانند دست او را پشت رویدادهای غیراخلاقی ببینند؟ اینجاست که نقش «بی‌اخلاقی منفعل» روشن می‌شود؛ باورمندان فقط زمانی یک رویداد را به خدا نسبت می‌دهند که هیچ انسانی را نتوان آشکارا عامل و مسئول آن رویداد دانست (Jackson & Gray, 2019: 1230). پیدا کردن یک کیف پول و پس ندادن آن (بی‌اخلاقی منفعل یا ترک فعل) را می‌توان به خدا نسبت داد اما دزدیدن یک کیف پول (بی‌اخلاقی فعال یا ارتکاب) را هرگز. اگرچه هردوی آنها یک قربانی زیان‌دیده دارند اما دزدیدن کیف پول را به آسانی می‌توان به یک انسان، و پس ندادن کیف پول را به آسانی می‌توان به خدا نسبت داد (Gray et al., 2012: 115; Gray et al., 2014: 1610).

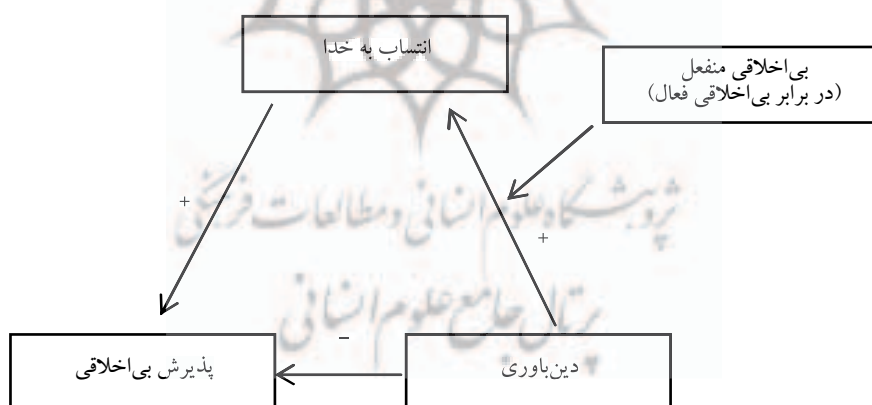
پژوهش‌ها نشان داده‌اند که مردم آسیب ناشی از «فعل» را غیراخلاقی‌تر از آسیب ناشی از «ترک فعل» می‌دانند (DeScioli et al., 1991: 85; Spranca et al., 2004: 80; Baron & Ritov, 2004: 80). باورمندان برای پنهان کردن بی‌اخلاقی منفعل (ترک فعل) خود از عبارت «إن شاء الله» (اگر خدا بخواهد) سوءاستفاده می‌کنند؛ اگر کار شما را انجام ندادم تقصیر من نیست، خداوند نخواسته است.

پژوهش‌های پیشین تا اندازه‌ای نشان داده‌اند که بی‌اخلاقی‌های منفعل می‌توانند به خدا نسبت داده شوند. مردم انگیزه دارند رویدادها را به یک (نه چند) عامل قصددار نسبت دهند (Rosset, 2008: 775) و معمولاً آشکارترین عامل قصددار، یک انسان است (Tannenbaum et al., 2011: 1250) اما اگر یافتن یک عامل انسانی دشوار باشد باورمندان به آسمان‌ها و خداوند نگاه می‌کنند (Laurin et al., 2012: 3275). اگر یک رویداد، زیان‌بار باشد انگیزه مردم برای یافتن عامل آن دوچندان می‌شود (Knobe, 2003: 190) و بیشتر باورمندان دست خدا را پشت آن رویداد خواهند دید (Gray & Wegner, 2010: 7).

اگر بی‌اخلاقی‌های منفعل به خدا نسبت داده می‌شوند پس خدا باوران باید بیشتر از بی‌خدایان، بی‌اخلاقی‌های منفعل را توجیه کنند و بپذیرند. درست است که در بالا گفته شد که باور به یک خدای پایش‌گر و تنبیه‌گر می‌تواند رفتارهای سودمند برای جامعه را برانگیزد (Johnson, 2016: 439; Shariff et al., 2014: 465; Norenzayan, 2016). اما این‌ها فقط از بی‌اخلاقی فعال جلوگیری می‌کنند نه از بی‌اخلاقی منفعل. در بی‌اخلاقی‌های منفعل، پاداش‌دهنده بودن خداوند

بیشتر از تنبیه‌کننده بودن او به ذهن می‌آید؛ درست است که دزدیدن کیف پول را خداوند پایش‌گر می‌بیند و تنبیه می‌کند اما کیف پول پیدا شده می‌تواند کمکی از سوی خداوند مهربان و پس‌ندادن آن، پذیرش این کمک باشد.

هدف پژوهش کنونی پاسخ به این پرسش است که دین‌باوران در چه شرایطی ممکن است دست به بی‌اخلاقی بزنند و برای پاسخ به این پرسش دو فرضیه را آزمون می‌کند. نخست آن‌که اگر دین‌باوران یک رفتار غیراخلاقی را به خدا نسبت دهند آن رفتار را پذیرفتنی‌تر خواهند دید، و دوم آن‌که بی‌اخلاقی‌های منفعل بیشتر از بی‌اخلاقی‌های فعال به خدا نسبت داده می‌شوند. پس دین‌باوری فقط زمانی می‌تواند به بی‌اخلاقی بینجامد که اولاً بی‌اخلاقی موردنظر، منفعل باشد نه فعال، و ثانیاً آن بی‌اخلاقی منفعل به خدا نسبت داده شود. در غیر از این دو حالت، دین‌باوری با بی‌اخلاقی رابطه منفی خواهد داشت. پس در پژوهش کنونی دین‌باوری متغیر مستقل، نوع بی‌اخلاقی (منفعل/فعال) متغیر تعدیل‌کننده، انتساب به خدا متغیر میانجی، و پذیرش بی‌اخلاقی متغیر وابسته بود و برای تحلیل داده‌ها الگوی میانجی‌گری تعدیل‌شده^۱ به کار گرفته شد (شکل ۱ را ببینید).

شکل ۱- دین‌باوری سبب می‌شود که بی‌اخلاقی‌های منفعل به خدا نسبت داده شوند و انتساب به خدا نیز به پذیرش بی‌اخلاقی می‌انجامد. اما رابطه مستقیم و بدون میانجی دین‌باوری و پذیرش بی‌اخلاقی، منفی است.

روش پژوهش

جامعه، روش نمونه‌گیری، و حجم نمونه. برای دستیابی به آزمودنی‌های این پژوهش، ۳۰ هزار پیامک به مشترکان همراه اول و ایرانسل ساکن شهر تهران و کرج فرستاده شد که در آن ضمن درج لینک پرسش‌نامه اینترنتی، از گیرندگان درخواست شده بود که: «با تکمیل این پرسش‌نامه که فقط ۳۰ دقیقه وقت شما را می‌گیرد، افزون بر کمک به پیشرفت دانش روان‌شناسی، در قرعه‌کشی یک تبلت شرکت کنید». پرسش‌نامه اینترنتی که متغیرهای پژوهش و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی آزمودنی‌ها را اندازه‌گیری می‌کرد با نرم‌افزار طراحی پرسش‌نامه پرس‌لاین^۱ ساخته شده بود که با گوشی‌های تلفن همراه نیز به آسانی می‌توان به پرسش‌نامه‌های آن پاسخ داد. ۹۰۳ نفر این پرسش‌نامه را پر کردند، اما ۲۸۷ نفر سن موردنظر (۲۰ سال به بالا) را نداشتند و ۱۱۷ نفر دست‌کم یکی از پرسش‌ها را پاسخ ندادند.

داده‌های به‌دست‌آمده از این ۴۰۴ نفر وارد تحلیل‌ها نشد و لذا این پژوهش، ۴۹۹ آزمودنی داشت که میانگین و انحراف استاندارد سن آنها به ترتیب ۳۷٫۲۶ و ۵٫۹۴ با دامنه ۲۱ تا ۵۳ سال بود، و ۲۳۰ نفر از آنها مرد بودند. در پایان پژوهش، از آزمودنی‌ها سپاسگزاری و تبلت پیش‌گفته با قرعه‌کشی به یکی از آنها داده شد. پژوهش نشان داده است که نمونه‌های اینترنتی از نظر جمعیت‌شناختی پراکندگی لازم را دارند و پرسش‌نامه‌های اینترنتی داده‌هایی را به پژوهشگر می‌دهند که به اندازه کافی معتبر هستند (3: Buhrmester et al., 2011). از آزمودنی‌ها رضایت‌نامه آگاهانه برای شرکت در پژوهش گرفته شد، به آنها اطمینان داده شد اطلاعاتی که می‌دهند کاملاً محرمانه خواهند ماند، و به آنها گفته شد که این پژوهش درباره شخصیت و اخلاق است.

ابزار پژوهش

اندازه‌گیری دین‌باوری (متغیر مستقل). در یک طرح همبستگی، دین‌باوری با مقیاس باورهای فراطبیعی^۲ (Jong et al., 2013: 495) اندازه‌گیری شد (پیوست یک). این مقیاس ۱۰ ماده‌ای، باور

1. Porsline.ir

2. Supernatural Beliefs Scale (SBS)

آزمون شونده به موجودات و جهان فرا طبیعی را اندازه می‌گیرد (برای نمونه، خدایی هست که هر کاری را می‌تواند انجام دهد، همه چیز را می‌داند، و انسان‌ها را دوست دارد). از آزمودنی‌ها خواسته شد که موافقت یا مخالفت خود با هر گزاره را بر روی یک مقیاس نه درجه‌ای از کاملاً مخالف (۴-) تا کاملاً موافق (۴+) نشان دهند ($M = 1,49$, $SD = 1,16$, $\alpha = .89$). این آزمون در پایان پژوهش به آزمودنی‌ها داده شد تا پاسخ‌های آنان به آزمون‌های انتساب به خدا و پذیرش بی‌اخلاقی را دچار سوگیری نکند.

دستکاری نوع بی‌اخلاقی (منفعل/فعال؛ متغیر تعدیل‌کننده). آزمودنی‌ها به گونه تصادفی به «گروه بی‌اخلاقی منفعل» و «گروه بی‌اخلاقی فعال» گمارش شدند. گروه بی‌اخلاقی منفعل شش داستانک را خواند که در آنها فردی با ارتکاب یک بی‌اخلاقی منفعل به سود می‌رسید و گروه بی‌اخلاقی فعال شش داستانک «همتا» را خواند که در آنها فردی با ارتکاب یک بی‌اخلاقی فعال به سود می‌رسید. در بی‌اخلاقی‌های منفعل مسئولیت فرد مرتکب کم‌رنگ و در بی‌اخلاقی‌های فعال مسئولیت فرد مرتکب پررنگ بود. این دوازده داستانک که در پژوهش پیشین (Jackson & Gray, 2019: 1203) نیز به کار رفته‌اند در پیوست دو آمده‌اند و نمونه‌ای از آنها چنین است:

بی‌اخلاقی منفعل ۱. بهرام سه سال سخت کوشانه در یک شرکت کار کرده است و مدیران از او راضی هستند اما هنوز ارتقای شغلی نگرفته است. بهرام کم‌کم دارد ناامید می‌شود اما هنوز امیدوار است چون می‌داند که اگر هر کدام از مدیران شرکت کنار بروند جایگاه آن مدیر حتماً به او داده می‌شود. روزی رئیس شرکت بهرام را صدا می‌زند و به او می‌گوید که در کشوی میز یکی از مدیران شرکت مشروب الکلی پیدا شده است و لذا آن مدیر باید اخراج شود و جایگاه آن مدیر را به بهرام پیشنهاد می‌دهد. بهرام که با آن مدیر دوست است به خوبی می‌داند که او اصلاً اهل مشروبات الکلی نیست اما چیزی در این باره به رئیس شرکت نمی‌گوید و جایگاه آن مدیر را می‌پذیرد.

بی‌اخلاقی فعال ۱. بهرام سه سال سخت کوشانه در یک شرکت کار کرده است و مدیران از او راضی هستند اما هنوز ارتقای شغلی نگرفته است. بهرام کم‌کم دارد ناامید می‌شود اما هنوز امیدوار است چون می‌داند که اگر هر کدام از مدیران شرکت کنار بروند جایگاه آن مدیر حتماً به او داده می‌شود. بنابراین روزی یک شیشه مشروب الکلی در کشوی میز یکی از مدیران می‌گذازد

و موضوع را به شکل گمنام به رئیس شرکت گزارش می‌دهد. آن مدیر برکنار و جایگاه او به بهرام داده می‌شود.

اندازه‌گیری متغیر میانجی (انتساب به خدا). پس از خواندن هر داستانک و پیش از داستانک بعدی، انتساب به خدا با یک پرسش اندازه‌گیری شد. از آزمودنی‌ها پرسیده شد که آیا سودی که به شخصیت داستانک رسیده است به خواست خدا بوده است؟ برای نمونه: «آیا بهرام جایگاه مدیریت را به خواست خدا به دست آورد؟». این پرسش روشن می‌کرد که آیا آزمودنی‌ها سود شخصیت داستانک را به بی‌اخلاقی خود او نسبت می‌دهند یا به خدا. برای نمونه آیا بهرام با بی‌اخلاقی به جایگاه مدیریت رسید یا خدا خواسته است که او به آن جایگاه برسد. آزمودنی‌ها هر پرسش را بر روی یک مقیاس پنج‌درجه‌ای پاسخ دادند: ۱ (کاملاً مخالف)، ۲ (مخالف)، ۳ (نه مخالف نه موافق)، ۴ (موافق)، ۵ (کاملاً موافق)، و نمره انتساب به خدا برای هر آزمودنی از میانگین پاسخ‌های او به شش پرسش مربوط به شش داستانک به دست آمد ($M = 3.49$ ، $SD = 0.69$ ، $\alpha = .81$).

اندازه‌گیری متغیر وابسته (پذیرش بی‌اخلاقی). پس از خواندن هر داستانک و پیش از داستانک بعدی، پذیرش بی‌اخلاقی نیز با پنج پرسش دیگر اندازه‌گیری شد: ۱- آیا شخصیت داستان (برای نمونه بهرام) شایستگی رسیدن به هدف خود را داشت؟ ۲- آیا شخصیت داستان از راه درست به هدفش رسید؟ ۳- آیا شخصیت داستان آدم بی‌انصافی بود؟ (نمره‌گذاری وارونه)، ۴- آیا شخصیت داستان آدم بااخلاقی بود؟ ۵- آیا شخصیت داستان آدم بی‌مرامی بود؟ (نمره‌گذاری وارونه). آزمودنی‌ها هر پرسش را بر روی یک مقیاس پنج‌درجه‌ای پاسخ دادند: ۱ (کاملاً مخالف)، ۲ (مخالف)، ۳ (نه مخالف نه موافق)، ۴ (موافق)، ۵ (کاملاً موافق). آزمودنی‌ها هر یک از پنج پرسش بالا را درباره شش داستانک پژوهش پاسخ دادند و لذا برای هر آزمودنی ۳۰ نمره به دست آمد و نمره پذیرش بی‌اخلاقی برای هر آزمودنی از میانگین این ۳۰ نمره محاسبه شد ($M = 3.68$ ، $SD = 0.34$ ، $\alpha = .79$).

برای تحلیل داده‌ها الگوی میانجی‌گری تعدیل‌شده به کار گرفته شد. در این روش، یک متغیر مستقل از راه یک متغیر میانجی بر یک متغیر وابسته اثر می‌گذارد و این اثر میانجی‌دار با یک متغیر تعدیل‌کننده کم‌وزیاد می‌شود. برای اجرای این الگو از تحلیل‌های رگرسیون چندمتغیری بهره گرفته شد و اثرهای اصلی و تعاملی متغیر مستقل بر متغیرهای میانجی و وابسته بررسی شد (Aiken, West, & Reno, 1991). در پایان نیز با روش‌های توصیه‌شده توسط پریچر، راکر، و

هیس^۱ (۱۸۵:۲۰۰۷) و هیس (۱:۲۰۱۵، ۴:۲۰۱۸) و با بهره‌گیری از تحلیل‌های رگرسیون چندمتغیری بررسی شد که آیا اثر دین‌باوری بر پذیرش بی‌اخلاقی با میانجی انتساب به خدا توسط نوع بی‌اخلاقی تعدیل می‌شود یا خیر (بخش یافته‌ها را ببینید).

یافته‌ها

داده‌های به‌دست‌آمده از این پژوهش، به همراه دستورها و برون‌دادها، در پایگاه اینترنتی چارچوب علم باز^۲ به نشانی osf.io/uwbhn در دسترس هستند.^۳

جدول ۱ همبستگی دین‌باوری با انتساب به خدا و پذیرش بی‌اخلاقی در دو گروه بی‌اخلاقی فعال و بی‌اخلاقی منفعل را نشان می‌دهد.

جدول ۱- همبستگی دین‌باوری با انتساب به خدا و پذیرش بی‌اخلاقی در دو گروه بی‌اخلاقی فعال و بی‌اخلاقی منفعل

۳	۲	۱		
-.۴۷**	-.۰۳	-	۱. دین‌باوری	گروه بی‌اخلاقی فعال
.۱۲	-	-	۲. انتساب به خدا	
-	-	-	۳. پذیرش بی‌اخلاقی	
.۲۴**	.۲۴**	-	۱. دین‌باوری	گروه بی‌اخلاقی منفعل
.۷۱**	-	-	۲. انتساب به خدا	
-	-	-	۳. پذیرش بی‌اخلاقی	
* $p < .001$				

اثر تعاملی دین‌باوری و نوع بی‌اخلاقی (منفعل/فعال) بر انتساب به خدا، همساز با فرضیه پژوهش و همان‌گونه که در شکل ۱ دیده می‌شود، انسان‌ها بی‌اخلاقی منفعل را بیشتر از بی‌اخلاقی فعال به خدا نسبت می‌دهند اما این که بی‌اخلاقی منفعل چه اندازه بیشتر از بی‌اخلاقی

1. Preacher, Rucker, & Hayes

2. Open Science Framework

۳- نشانی دوم: drive.google.com/drive/folders/1sx3XZumeuAqV84fxrKskCKPWCCMCGhP2

فعال به خدا نسبت داده شود بستگی به اندازه دین‌باوری انسان‌ها دارد. به سخن دیگر، اثر نوع بی‌اخلاقی (منفعل/فعال) بر انتساب به خدا با افزایش دین‌باوری بیشتر خواهد شد. برابر با این فرضیه، تحلیل رگرسیون نشان داد که اثر تعاملی دین‌باوری و نوع بی‌اخلاقی (منفعل/فعال) بر انتساب به خدا معنی‌دار است: $b = 0.38$ ، $SE = 0.05$ ، $t_{495} = 2.94$ ، $p = 0.003$. برای روشن شدن معنی این تعامل، دو تحلیل رگرسیون دیگر انجام شد: یکی در آزمودنی‌هایی که نمره دین‌باوری آنها دست‌کم یک انحراف استاندارد بالاتر از میانگین دین‌باوری بود و دیگری در آزمودنی‌هایی که نمره دین‌باوری آنها دست‌کم یک انحراف استاندارد پایین‌تر از میانگین دین‌باوری بود (Aiken et al., 1991).

این تحلیل‌ها نشان دادند آزمودنی‌هایی که دین‌باوری آنها بیشتر بود ($b = 0.69$ ، $SE = 0.10$ ، $t_{94} = 9.21$ ، $p < 0.001$) بیشتر از آزمودنی‌هایی که دین‌باوری آنها کمتر بود ($b = 0.15$ ، $SE = 0.15$ ، $t_{79} = 1.38$ ، $p = 0.171$) بی‌اخلاقی‌های منفعل را به خدا نسبت داده‌اند. تحلیل‌های بیشتر نشان دادند که رابطه دین‌باوری و انتساب به خدا در گروه بی‌اخلاقی فعال ($b = 0.03$ ، $SE = 0.04$ ، $t_{227} = 0.52$ ، $p = 0.605$) نامعنی‌دار و در گروه بی‌اخلاقی منفعل ($b = 0.24$ ، $SE = 0.03$ ، $t_{248} = 3.92$ ، $p < 0.001$) مثبت است. این یافته‌ها نشان می‌دهند که بی‌اخلاقی منفعل می‌تواند انتساب به خدا را در کسانی که دین‌باوری بالایی دارند افزایش دهد.

اثر انتساب به خدا بر پذیرش بی‌اخلاقی. همساز با فرضیه پژوهش و همان‌گونه که در شکل ۱ دیده می‌شود، انتساب به خدا به پذیرش بی‌اخلاقی می‌انجامد. برابر با این فرضیه، تحلیل رگرسیون نشان داد که انتساب به خدا با پذیرش بی‌اخلاقی رابطه مثبت دارد: $b = 0.47$ ، $SE = 0.02$ ، $t_{497} = 11.84$ ، $p < 0.001$.

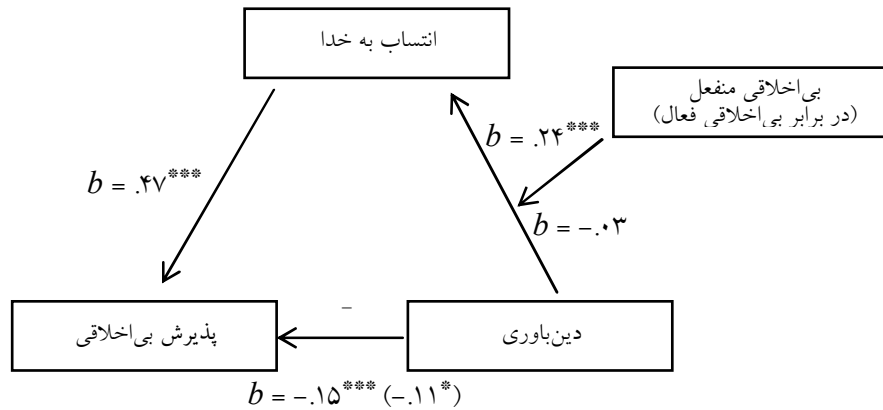
اثر دین‌باوری بر پذیرش بی‌اخلاقی. همساز با فرضیه پژوهش و همان‌گونه که در شکل ۱ دیده می‌شود، دین‌باوری پس از کنار گذاشتن واریانس انتساب به خدا با پذیرش بی‌اخلاقی رابطه منفی دارد. به سخن دیگر، اگر آن بخش از واریانس دین‌باوری که از انتساب به خدا سرچشمه می‌گیرد کنار گذاشته شود، آنگاه دین‌باوری جلوی پذیرش بی‌اخلاقی را خواهد گرفت. برابر با این فرضیه، هنگامی که دین‌باوری به همراه انتساب به خدا وارد تحلیل رگرسیون شد، کاهش پذیرش بی‌اخلاقی را پیش‌بینی کرد: $b = -0.15$ ، $SE = 0.01$ ، $t_{496} = -3.85$ ، $p < 0.001$. در همین تحلیل رگرسیون، انتساب به خدا افزایش پذیرش بی‌اخلاقی را پیش‌بینی نمود: $b = 0.48$ ،

$SE = 0,02$ ، $t_{496} = 12,31$ ، $p < 0,001$. پس دین‌باوری «ناب» (یعنی دین‌باوری بدون انتساب به خدا) از پذیرش بی‌اخلاقی می‌کاهد؛ اگر دین‌باوران بی‌اخلاقی‌ها را به خدا نسبت ندهند، آن بی‌اخلاقی‌ها را کمتر از بی‌دین‌ها خواهند پذیرفت.

تحلیل‌های بیشتر نشان داد هنگامی که دین‌باوری به‌تنهایی وارد تحلیل رگرسیون شد، رابطه منفی آن با پذیرش بی‌اخلاقی کمتر شد: $b = -0,11$ ، $SE = 0,01$ ، $t_{497} = -2,41$ ، $p = 0,016$ اما این اثر با نوع بی‌اخلاقی تعدیل گردید ($b = -1,07$ ، $SE = 0,02$ ، $t_{495} = -8,58$ ، $p < 0,001$): رابطه دین‌باوری و پذیرش بی‌اخلاقی در گروه بی‌اخلاقی فعال، منفی ($b = -0,47$ ، $SE = 0,02$ ، $t_{498} = -8,38$ ، $p < 0,001$) و در گروه بی‌اخلاقی منفعل، مثبت بود ($b = 0,24$ ، $SE = 0,02$ ، $t_{498} = 3,90$ ، $p < 0,001$). این یافته نشان می‌دهد که دین‌باوران بی‌اخلاقی‌های فعال را به سختی و بی‌اخلاقی‌های منفعل را به آسانی می‌پذیرند (زیرا دومی را بیشتر از اولی به خدا نسبت می‌دهند).

الگوی میانجی‌گری تعدیل شده. همساز با فرضیه پژوهش و همان‌گونه که در شکل ۱ دیده می‌شود، دین‌باوری (متغیر مستقل) در تعامل با نوع بی‌اخلاقی (فعال/منفعل؛ متغیر تعدیل‌کننده) انتساب به خدا (متغیر میانجی) را پیش‌بینی می‌کند و انتساب به خدا به پذیرش بی‌اخلاقی (متغیر وابسته) می‌انجامد. چنین فرضیه‌ای به سه شرط پذیرفته می‌شود (Preacher et al., 2007: 185؛ Hayes, 2015: 1; 2018: 4): الف. دین‌باوری در تعامل با نوع بی‌اخلاقی، انتساب به خدا را پیش‌بینی کند، ب. انتساب به خدا پذیرش بی‌اخلاقی را پیش‌بینی کند، پ. هنگامی که دین‌باوری، نوع بی‌اخلاقی، دین‌باوری، نوع بی‌اخلاقی، و انتساب به خدا وارد تحلیل رگرسیون می‌شوند، انتساب به خدا همچنان بتواند پذیرش بی‌اخلاقی را پیش‌بینی کند.

همان‌گونه که در بالا دیدیم دو شرط الف و ب در یافته‌ها هستند، از این‌رو برای بررسی شرط پ، دین‌باوری، نوع بی‌اخلاقی، دین‌باوری (نوع بی‌اخلاقی)، و انتساب به خدا وارد تحلیل رگرسیون شدند و دیده شد که انتساب به خدا همچنان می‌تواند پذیرش بی‌اخلاقی را پیش‌بینی کند: $b = 0,39$ ، $SE = 0,02$ ، $t_{494} = 9,58$ ، $p < 0,001$. این الگوی یافته‌ها نشان‌دهنده «میانجی‌گری تعدیل شده» است (Preacher et al., 2007: 185؛ Hayes, 2015: 1; 2018: 4)؛ انتساب به خدا می‌تواند توضیح دهد که چرا دین‌باوران، بی‌اخلاقی منفعل را بیشتر از بی‌اخلاقی فعال می‌پذیرند (شکل ۲ را ببینید). جدول ۲ خلاصه تحلیل‌های رگرسیون انجام شده را نشان می‌دهد.

شکل ۲. الگوی میانجی‌گری تعدیل شده که در آن دین‌باوری در تعامل با نوع بی‌اخلاقی، انتساب به خدا را افزایش می‌دهد و انتساب به خدا نیز به پذیرش بی‌اخلاقی می‌انجامد. اما رابطه مستقیم و بدون میانجی میان دین‌باوری و پذیرش بی‌اخلاقی، منفی است.
*: معنی‌دار، در سطح ۰.۰۵، **: معنی‌دار، در سطح ۰.۰۱، ***: معنی‌دار، در سطح ۰.۰۰۱.

جدول ۲- تحلیل‌های رگرسیون برای پیش‌بینی پذیرش بی‌اخلاقی از روی دین‌باوری، نوع بی‌اخلاقی، و انتساب به خدا

p	t	SE	b	
< .۰۰۳	۲٫۹۴	۰٫۰۵	۰٫۳۸	اثر تعاملی دین‌باوری و نوع بی‌اخلاقی بر انتساب به خدا
< .۰۰۱	۹٫۲۱	۰٫۱۰	۰٫۶۹	اثر اصلی نوع بی‌اخلاقی بر انتساب به خدا در آزمودنی‌های دین‌باور
< .۱۷۱	۱٫۳۸	۰٫۱۵	۰٫۱۵	اثر اصلی نوع بی‌اخلاقی بر انتساب به خدا در آزمودنی‌های دین‌ناباور
< .۰۰۵	۰٫۵۲	۰٫۰۴	۰٫۰۳	اثر اصلی دین‌باوری بر انتساب به خدا در گروه بی‌اخلاقی فعال
< .۰۰۱	۳٫۹۲	۰٫۰۳	۰٫۲۴	اثر اصلی دین‌باوری بر انتساب به خدا در گروه بی‌اخلاقی منفعل
< .۰۰۱	۱۱٫۸۴	۰٫۰۲	۰٫۴۷	اثر اصلی انتساب به خدا بر پذیرش بی‌اخلاقی (به‌تنهایی)
< .۰۰۱	۱۲٫۳۱	۰٫۰۲	۰٫۴۸	اثر اصلی انتساب به خدا بر پذیرش بی‌اخلاقی (به همراه دین‌باوری)
< .۰۰۱	-۳٫۸۵	۰٫۰۱	-۰٫۱۵	اثر اصلی دین‌باوری بر پذیرش بی‌اخلاقی (به‌تنهایی)
< .۰۱۶	-۲٫۴۱	۰٫۰۱	-۰٫۱۱	اثر اصلی دین‌باوری بر پذیرش بی‌اخلاقی (به همراه انتساب به خدا)
< .۰۰۱	-۸٫۵۸	۰٫۰۲	-۱٫۰۷	اثر تعاملی دین‌باوری و نوع بی‌اخلاقی بر پذیرش بی‌اخلاقی
< .۰۰۱	-۸٫۳۸	۰٫۰۲	-۰٫۴۷	اثر اصلی دین‌باوری بر پذیرش بی‌اخلاقی در گروه بی‌اخلاقی فعال
< .۰۰۱	۳٫۹۰	۰٫۰۲	۰٫۲۴	اثر اصلی دین‌باوری بر پذیرش بی‌اخلاقی در گروه بی‌اخلاقی منفعل
< .۰۰۱	۹٫۵۸	۰٫۰۲	۰٫۳۹	اثر اصلی انتساب به خدا بر پذیرش بی‌اخلاقی (به همراه دین‌باوری، نوع بی‌اخلاقی، و دین‌باوری (نوع بی‌اخلاقی))

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش کنونی فرض کرد که انتساب به خدا، که در دین‌باوران بیشتر است، توجه بی‌اخلاقی‌های منفعل (ترک فعل‌ها) را آسان‌تر می‌کند و سبب می‌شود که بی‌اخلاقی‌های منفعل، پذیرفتنی‌تر به نظر بیایند، و یافته‌ها نشان دادند که: ۱. آزمودنی‌هایی که دین‌باوری آنها بیشتر بود، بیشتر از آزمودنی‌هایی که دین‌باوری آنها کمتر بود، بی‌اخلاقی‌های منفعل را به خدا نسبت دادند، ۲. رابطه دین‌باوری و انتساب به خدا در گروه بی‌اخلاقی فعال، نامعنی‌دار و در گروه بی‌اخلاقی منفعل، مثبت بود، ۳. انتساب به خدا هم به تنهایی و هم هنگامی که به همراه دین‌باوری، نوع بی‌اخلاقی، و دین‌باوری (نوع بی‌اخلاقی وارد تحلیل رگرسیون شد) توانست پذیرش بی‌اخلاقی را پیش‌بینی کند، ۴. دین‌باوری پس از کنار گذاشتن واریانس انتساب به خدا با پذیرش بی‌اخلاقی رابطه منفی داشت و این نشان می‌دهد که دین‌باوری بدون انتساب به خدا از پذیرش بی‌اخلاقی می‌کاهد، و ۵. رابطه دین‌باوری و پذیرش بی‌اخلاقی در گروه بی‌اخلاقی فعال، منفی و در گروه بی‌اخلاقی منفعل، مثبت بود. یافته‌های شماره ۱ و ۳ بر روی هم نشان‌دهنده «میانجی‌گری تعدیل شده» هستند یعنی انتساب به خدا می‌تواند توضیح دهد که چرا دین‌باوران، بی‌اخلاقی منفعل را بیشتر از بی‌اخلاقی فعال می‌پذیرند.

این یافته‌ها افزون بر همسازی با فرضیه‌های پژوهش کنونی، با یافته‌های پژوهش‌های پیشین نیز همسو هستند. همان‌گونه که در مقدمه آمد، پژوهش‌ها درباره رابطه دین و اخلاق به یافته‌های ضدونقیض رسیده‌اند: برخی از آنها میان دین و اخلاق رابطه مثبت دیده‌اند (برای نمونه، Aveyard, 2014: 9; Brooks, 2006; Putnam & Campbell, 2010; Piazza & Sousa, 2014: 334؛ Shariff & Norenzayan, 2011: 85؛ Heiphetz et al., 2016: 121) و برخی رابطه منفی مشاهده کرده‌اند (برای نمونه، Johnson et al., 2010: 1؛ Paul, 2005؛ Bushman et al., 2007: 204؛ Zuckerman, 2008: 119). بر پایه پژوهش کنونی می‌توان گفت آن دسته از پژوهش‌های پیشین که اخلاق/بی‌اخلاقی را به شکل فعال تعریف عملیاتی کرده‌اند به رابطه مثبت میان دین و اخلاق رسیده‌اند زیرا آزمودنی‌های دین‌باور، اخلاق/بی‌اخلاقی فعال را به خدا نسبت نداده‌اند، و برعکس، آن دسته از پژوهش‌های پیشین که اخلاق/بی‌اخلاقی را به شکل منفعل تعریف عملیاتی کرده‌اند به رابطه منفی میان دین و اخلاق رسیده‌اند زیرا آزمودنی‌های دین‌باور، اخلاق/بی‌اخلاقی منفعل را به خدا نسبت داده‌اند.

بنابراین یافته‌های پژوهش کنونی، که نشان می‌دهد رابطه دین و اخلاق بستگی به نوع بی‌اخلاقی (منفعل/فعال) و میزان انتساب به خدا دارد، با یافته‌های هر دو دسته از پژوهش‌های پیشین همسو است. افزون بر این، یافته‌های پژوهش کنونی با یافته‌های پژوهش‌هایی که نشان داده‌اند اگر یافتن یک عامل انسانی دشوار باشد دین‌باوران رویدادها را به خدا نسبت می‌دهند (Laurin et al., 2012: 3272) و اگر یک رویداد، زیان‌بار باشد بیشتر دین‌باوران دست خدا را پشت آن رویداد خواهند دید (Gray & Wegner, 2010: 7) همسو است.

پژوهش کنونی نشان داد که رابطه دین و اخلاق پیچیده‌تر از آن چیزی است که پیش از این پژوهش گمان می‌کردیم. بر پایه یافته‌های این پژوهش می‌توان گفت برخی از ویژگی‌های دین‌باوری، مانند پایش‌گر و تنبیه‌گر دانستن خداوند، به اخلاق کمک می‌کنند (Bloom, 2012: 179؛ Johnson, 2016: 39؛ Norenzayan et al., 2016)، اما برخی دیگر از ویژگی‌های دین‌باوری، مانند مداخله‌گر دانستن خداوند، با کمک به توجیه بی‌اخلاقی‌های منفعل سبب می‌شوند که این بی‌اخلاقی‌ها آسان‌گیرانه‌تر داوری شوند.

مداخله‌گر دانستن خدا سبب می‌شود که مسئولیت بی‌اخلاقی‌های منفعل را نپذیریم و آنها را به خدا نسبت دهیم و این به پذیرش بی‌اخلاقی‌های منفعل کمک می‌کند زیرا ما خداوند را خوب و خطاناپذیر می‌دانیم. در پژوهش کنونی آزمودنی‌ها داستانک‌هایی را خواندند که در آنها «دیگران» با ارتکاب یک بی‌اخلاقی منفعل (یا فعال) به سود می‌رسیدند و بنابراین پذیرش بی‌اخلاقی‌ها را نمی‌توان با خودخواهی آزمودنی‌ها تبیین کرد زیرا آزمودنی‌ها نه بی‌اخلاقی‌های خودشان، که بی‌اخلاقی‌های دیگران را به خداوند نسبت دادند و پذیرفتند.

نکته بسیار مهم این است که، همان‌گونه که در مقدمه آمد، در پژوهش کنونی فقط بخشی از دین، یعنی باور به خدا، بهشت و جهنم، و مانند آنها، اندازه‌گیری شد نه دین کامل، و بر پایه یافته‌های پژوهش کنونی می‌توان گفت که اگر باورهای دینی با آموزه‌های دینی کامل نشوند، آنگاه این باورها می‌توانند به بی‌اخلاقی کمک کنند؛ باور بدون آموزش می‌تواند چیز خطرناکی باشد. برای نمونه دین اسلام آموزه‌هایی دارد که می‌توانند جلوی انتساب بی‌اخلاقی‌های منفعل به خداوند را بگیرند (مطهری، ۱۳۹۲)، آموزه‌هایی چون «خداوند همه کارها را با اسباب و علل مادی و دنیایی خودشان انجام می‌دهد»، «خداوند انسان را مختار آفریده است»، «همه انسان‌ها مسئول

هستند»، و ...، و پژوهش کنونی نشان داد که باورمندان برای آن که گرفتار بی‌اخلاقی منفعل نشوند به‌شدت به این آموزه‌ها نیاز دارند.

در پژوهش‌های پیشین (برای نمونه، Jackson & Gray, 2019: 1203)، دین‌باوری با کلیسا رفتن، نمازخواندن، شرکت در آیین‌های مذهبی، خودپنداره مذهبی، و خواندن کتاب‌های دینی (آن هم به گزارش خود آزمودنی‌ها) تعریف عملیاتی شده است و در پژوهش کنونی دین‌باوری با مقیاس باورهای فرا طبیعی اندازه‌گیری شد اما هیچ‌یک از این‌ها نمی‌توانند نشان‌دهنده تسلط آزمودنی‌ها بر آموزه‌های دینی باشند. از این‌رو پژوهش‌های آینده می‌توانند آموزه‌های دینی را به آزمودنی‌های دین‌باور آموزش دهند و مشاهده کنند که آیا این آموزش‌ها می‌توانند یافته‌های پژوهش کنونی را تعدیل کنند یا خیر.

یافته‌های پژوهش کنونی به چند شکل برای حرفه‌های یاورانه به ویژه مددکاری اجتماعی کاربرد دارند. نخست آن که بسیاری از مشکلات مددجویان ناشی از ترک فعل‌هایی است که از سوی مسئولان ذی‌ربط، مردم عادی، و حتی مددکاران اجتماعی که بسیاری از آنها دارای باورهای دینی قوی هستند رخ داده است و پژوهش کنونی نشان داد که با آموزش آن دسته از آموزه‌های دینی که جلوی انتساب بی‌اخلاقی‌های منفعل به خداوند را می‌گیرند می‌توان از این دسته از بی‌اخلاقی‌ها کاست. دوم آن که بسیاری از مددجویان گرفتار انتساب بی‌رویه مشکلات خودشان به خداوند و تقدیر الهی هستند و این می‌تواند انگیزه تلاش برای رفع مشکلات خود را از آنها بگیرد. بر پایه یافته‌های این پژوهش می‌توان با آگاه‌سازی مددجویان به خطرهای ناشی از انتساب بیش از حد مشکلات به خداوند، آن‌ها را در راه کمتر کردن مشکلاتشان یاری داد. سوم آن که در هنگام گزینش مددکاران اجتماعی افزون بر دین‌باور بودن آنها باید به تسلط آنان بر آموزه‌های دینی هم توجه شود زیرا پژوهش کنونی نشان داد که دین‌باوری بدون دانستن آموزه‌های دینی می‌تواند بی‌اخلاقی‌های منفعل (که بسیاری از آنها زیان‌های جبران‌ناپذیری برای مددجویان به همراه دارند) را افزایش دهد. و چهارم آن که از آنجا که در جامعه ما افراد زیادی هستند که خود را خدا‌باورانی بی‌نیاز به آموزه‌های دینی می‌دانند و حرف و عمل غیراخلاقی این دسته از افراد بیشتر از همه بر روی طبقه ضعیف جامعه که بسیاری از آنها مددجو هستند اثر می‌گذارد لذا با بهره‌گیری از یافته‌های پژوهش کنونی می‌توان جلوی بسیاری از آسیب‌هایی که از این ناحیه به مددجویان می‌رسد را گرفت.

چون یافته‌های پژوهش کنونی از آزمودنی‌های مسلمان به دست آمد، فقط به دین‌هایی تعمیم پیدا می‌کند که پیروان آنها به مداخله خداوند در کارهای زمینی (تقدیر الهی) باور دارند. این باور در سه دین اسلام، مسیحیت، و یهودیت هست اما اندازه این باور در میان پیروان این دین‌ها یکسان نیست (مطهری، ۱۳۹۲؛ 465؛ Norenzayan, 2016). از سوی دیگر یافته‌های پژوهش کنونی فقط به دین‌هایی تعمیم پیدا می‌کند که پیروان آنها خداوند را خوب و خطاناپذیر می‌دانند (Shariff & Norenzayan, 2011: 85)، مانند اسلام، مسیحیت، و یهودیت (مطهری، ۱۳۹۲؛ Heiphetz et al., 2016: 121؛ Heiphetz et al., 2018).

اما دین‌هایی هم هستند که یک خدای خطاپذیر و فریبکار دارند (مانند خدای یونانی هرمس^۱؛ Botero et al., 2014: 16784) و باور به چنین خدایانی می‌تواند سبب شود که انتساب به خداوند به جای پذیرش بی‌اخلاقی به سخت‌گیری بیشتر در برابر بی‌اخلاقی بینجامد؛ «آن کیف را یک خداوند گول‌زننده برای من گذاشته است پس برداشتن آن کار بدی است». مهربان یا خشمگین دانستن خداوند هم می‌تواند بر یافته‌های پژوهش‌هایی چون پژوهش کنونی اثر بگذارد. آیا می‌توان یافته‌های پژوهش کنونی را به بی‌اخلاقی‌های شدیدتری چون آدم‌کشی هم تعمیم داد؟ در پژوهش کنونی آزمودنی‌هایی که بی‌اخلاقی‌های نسبتاً خفیفی چون تقلب در امتحان و دروغ‌گویی برای فروش خانه را به خدا نسبت دادند، آن بی‌اخلاقی‌ها را آسان‌تر پذیرفتند اما درباره بی‌اخلاقی‌های شدیدی چون کشتار انسان‌ها چطور؟ تاریخ نشان داده است که انسان‌ها می‌توانند جنایت‌های غم‌انگیز و وحشتناکی چون جنگ‌های صلیبی، تفتیش عقاید در اسپانیا، و کشتار جادوگران در ماساچوست را به خدا نسبت دهند و بپذیرند (Jackson & Gray, 2019: 1203). اما از آنجاکه این شواهد تاریخی درباره استثنائاتی هستند که نمی‌توان آنها را به همه مردم تعمیم داد، پژوهش‌های آینده باید پژوهش کنونی را درباره بی‌اخلاقی‌های شدیدتر تکرار کنند.

پژوهش کنونی نشان داد که دین‌باوری می‌تواند از راه انتساب یک بی‌اخلاقی به خداوند به پذیرش آن بی‌اخلاقی کمک کند اما آیا پذیرش یک بی‌اخلاقی به معنی انجام دادن آن بی‌اخلاقی هم هست؟ آیا آزمودنی‌هایی که بی‌اخلاقی دیگران را می‌پذیرند می‌توانند خودشان در آینده آن بی‌اخلاقی را انجام دهند؟ پژوهش پیشین نشان داده است که دین‌باوری با بی‌اخلاقی‌هایی چون بد

پارک کردن خودرو و دیر پس دادن کتاب به کتابخانه همبستگی دارد (Jackson & Gray, 2019: 1203) اما هنوز روشن نیست که آیا این بی‌اخلاقی‌ها از دین‌باوری سرچشمه گرفته و از راه انتساب به خدا انجام شده‌اند یا خیر. از این رو پژوهش‌های آینده می‌توانند متغیر وابسته پژوهش خود را به جای پذیرش بی‌اخلاقی، ارتکاب بی‌اخلاقی بگذارند.

انتساب به خدا به «جبرگرایی»^۱ نزدیک است با این تفاوت که در انتساب به خدا «برخی» رویدادها و در جبرگرایی «همه» رویدادهای دنیا به خدا نسبت داده می‌شوند. از آنجاکه پژوهش‌های پیشین نشان داده‌اند که جبرگرایی نیز، همانند انتساب به خدا، پذیرش بی‌اخلاقی را افزایش می‌دهد (Baumeister et al., 2009: 260؛ Vohs & Schooler, 2008: 49)، اکنون پرسش این است که تفاوت یافته‌های پژوهش کنونی با آن یافته‌ها چیست؟ شاید پاسخ این باشد که جبرگرایی و انتساب به خدا از دو راه گوناگون، بی‌اخلاقی را افزایش می‌دهند؛ جبرگراها بد بودن یک رفتار را انکار نمی‌کنند بلکه فقط مسئولیت خودشان در برابر آن رفتار بد را انکار می‌کنند: «آن رفتار بدی است اما چون همه چیز دست خداست من نمی‌توانم جلوی آن را بگیرم» (Schulz et al., 2011: 1722)، اما انتساب به خدا سبب می‌شود که فرد، بد بودن یک رفتار را انکار کند: «آن رفتار خوبی است چون خداوند خوب و خطاناپذیر آن را خواسته است».

از آنجاکه جبرگرایی فقط پیروان دین‌های جبرگرا (مانند کالوینیزم)^۲ را گرفتار می‌کند اما انتساب به خدا در کمین پیروان دین‌های اختیارگرا (مانند اسلام) نیز هست، یافته‌های پژوهش کنونی مهم‌تر از یافته‌های پژوهش‌هایی هستند که به رابطه جبرگرایی و بی‌اخلاقی پرداخته‌اند. پرسش دیگر این است که در پژوهش کنونی چه چیزی اندازه‌گیری شد؟ جبرگرایی یا انتساب به خدا؟ از آنجاکه نمره آزمودنی‌ها در آزمون انتساب به خدا بستگی به منفعل یا فعال بودن رفتارهای غیراخلاقی داشت (انتساب به خدا در بی‌اخلاقی‌های منفعل بیشتر از بی‌اخلاقی‌های فعال بود) پس آنچه اندازه‌گیری شده است انتساب به خدا بود نه جبرگرایی زیرا از نگاه جبرگراها همه رفتارهای انسان (چه فعال چه منفعل) کار خداوند است و انسان مسئول هیچ‌یک از رفتارهای خود نیست.

یافته‌های این پژوهش باید در کنار محدودیت‌های آن دیده شوند و پژوهش‌های آینده می‌توانند این محدودیت‌ها را کاهش دهند. نخست آن که انتساب به خدا در این پژوهش فقط

1. determinism
2. Calvinism

اندازه‌گیری شد اما دستکاری نشد و از این‌رو شاید آزمودنی‌هایی که بی‌اخلاقی‌ها را به خدا نسبت دادند، ویژگی‌های دیگری هم داشته‌اند که آن ویژگی‌ها (و نه انتساب به خدا) آن‌ها را به سمت پذیرش بی‌اخلاقی‌ها کشانده باشد. پژوهش‌های آینده می‌توانند با برجسته‌سازی دست خداوند در داستانک‌های این پژوهش، انتساب به خدا را دستکاری و از این راه، متغیرهای نامربوط را مهار کنند.

دوم آنکه دین‌باوری نیز در پژوهش کنونی فقط اندازه‌گیری شد و دستکاری نشد و از این‌رو شاید آزمودنی‌های دین‌باور، ویژگی‌های دیگری هم داشته‌اند که آن ویژگی‌ها (و نه دین‌باوری) آنان را به سمت انتساب به خداوند کشانده باشد. درست است که دین‌باوری را نمی‌توان کاملاً دستکاری کرد اما پژوهش‌های آینده می‌توانند با روش‌های آشکار^۱ یا ناآشکار^۲، دین‌باوری را در ذهن آزمودنی‌ها برجسته‌سازی کنند و از این راه متغیرهای نامربوط را مهار نمایند.

و سوم آنکه انتساب یک بی‌اخلاقی به خداوند، به معنی عدم انتساب آن به غیر خداوند (دیگران، جامعه، شانس، و...) نیست زیرا پژوهش نشان داده است که انسان‌ها یک رویداد را به عامل‌های چندگانه نسبت می‌دهند (Lupfer & Layman, 1996: 55؛ Legare & Gelman, 2008: 607). از این‌رو پژوهش‌های آینده باید مطمئن شوند که آیا آزمودنی‌ها یک بی‌اخلاقی را فقط به خداوند نسبت داده‌اند یا خیر.

منابع

- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۲). *مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی*، تهران: نشر صدرا.
- Aiken, Leona S., Stephen G. West, and Raymond R. Reno. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Sage.
- Aveyard, Mark E. (2014). "A call to honesty: Extending religious priming of moral behavior to Middle Eastern Muslims." *PLoS ONE*, 9, e99447. <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0099447>
- Baron, Jonathan, and Ilana Ritov. (2004). "Omission bias, individual differences, and normality." *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 94, 74–85. <http://dx.doi.org/10.1016/j.obhdp.2004.03.003>
- Batson, C. Daniel, Kathryn C. Oleson, Joy L. Weeks, Sean P. Healy, Penny J. Reeves, Patrick Jennings, and Thomas Brown. (1989). "Religious prosocial motivation: Is it altruistic or egoistic?" *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 873–884. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.57.5.873>
- Batson, Charles Daniel, Patricia Schoenrade, and W. Larry Ventis. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. New York, NY: Oxford University Press.
- Baumeister, Roy F., E. J. Masicampo, and C. Nathan DeWall. (2009). "Prosocial benefits of feeling free: Disbelief in free will increases aggression and reduces helpfulness." *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 260–268. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167208327217>
- Bloom, Paul. (2012). "Religion, morality, evolution." *Annual Review of Psychology*, 63, 179 –199. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100334>
- Botero, Carlos A., Beth Gardner, Kathryn R. Kirby, Joseph Bulbulia, Michael C. Gavin, and Russell D. Gray. (2014). "The ecology of religious beliefs." *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 111, 16784–16789. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.1408701111>
- Brooks, Arthur C. (2006). *Who really cares: The surprising truth about compassionate conservatism*. New York, NY: Basic Books.
- Buhrmester, Michael, Tracy Kwang, and Samuel D. Gosling. (2011). "Amazon's Mechanical Turk: A new source of inexpensive, yet high-quality, data?" *Perspectives on Psychological Science*, 6, 3–5. <http://dx.doi.org/10.1177/1745691610393980>

- Bushman, Brad J., Robert D. Ridge, Enny Das, Colin W. Key, and Gregory L. Busath. (2007). "When god sanctions killing: Effect of scriptural violence on aggression." *Psychological Science*, 18, 204–207.
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01873.x>
- Cushman, Fiery, Liane Young, and Marc Hauser. (2006). "The role of conscious reasoning and intuition in moral judgment: Testing three principles of harm." *Psychological Science*, 17, 1082–1089.
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01834.x>
- Darley, John M., and C. Daniel Batson. (1973). "From Jerusalem to Jericho: A study of situational and dispositional variables in helping behaviour." *Journal of Personality and Social Psychology*, 27, 100–108.
<http://dx.doi.org/10.1037/h0034449>
- DeScioli, Peter, John Christner, and Robert Kurzban. (2011). "The omission strategy." *Psychological Science*, 22, 442– 446.
<http://dx.doi.org/10.1177/0956797611400616>
- Galen, Luke W. (2012). "Does religious belief promote prosociality? A critical examination." *Psychological Bulletin*, 138, 876–906.
<http://dx.doi.org/10.1037/a0028251>
- Gray, Kurt, Chelsea Schein, and Adrian F. Ward. (2014). "The myth of harmless wrongs in moral cognition: Automatic dyadic completion from sin to suffering." *Journal of Experimental Psychology: General*, 143, 1600–1615.
<http://dx.doi.org/10.1037/a0036149>
- Gray, Kurt, and Daniel M. Wegner. (2010). "Blaming god for our pain: Human suffering and the divine mind." *Personality and Social Psychology Review*, 14, 7–16. <http://dx.doi.org/10.1177/1088868309350299>
- Gray, Kurt, Liane Young, and Adam Waytz. (2012). "Mind perception is the essence of morality." *Psychological Inquiry*, 23, 101–124.
<http://dx.doi.org/10.1080/1047840X.2012.651387>
- Greer, Tammy, Mitchell Berman, Valerie Varan, Lori Bobrycki, and Sheree Watson. (2005). "We are a religious people; we are a vengeful people." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44, 45–57.
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-5906.2005.00264.x>
- Hadnes, Myriam, and Heiner Schumacher. (2012). "The Gods are watching: An experimental study of religion and traditional belief in Burkina Faso." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 51, 689–704.
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-5906.2012.01676.x>
- Harris, Sam. (2005). *The end of faith: Religion, terror, and the future of reason*. New York, NY: W. W. Norton & Company.

- Hayes, Andrew F. (2015). "An index and test of linear moderated mediation." *Multivariate behavioral research*, 50(1), 1-22.
- Hayes, Andrew F. (2018). "Partial, conditional, and moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation." *Communication monographs*, 85 (1), 4-40.
- Heiphetz, Larisa, Jonathan D. Lane, Adam Waytz, and Liane L. Young. (2016). "How children and adults represent God's mind." *Cognitive Science*, 40, 121-144. <http://dx.doi.org/10.1111/cogs.12232>
- Heiphetz, Larisa, Jonathan D. Lane, Adam Waytz, and Liane L. Young. (2018). "My mind, your mind, and God's mind: How children and adults conceive of different agents' moral beliefs." *British Journal of Developmental Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1111/bjdp.12231>
- Hitchens, Christopher. (2008). *God is not great: How religion poisons everything*. New York, NY: McClelland & Stewart.
- Jackson, Joshua Conrad, and Kurt Gray. (2019). "When a good god makes bad people: Testing a theory of religion and immorality." *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(6), 1203-1230. <https://doi.org/10.1037/pspp0000206>
- Johnson, Dominic. (2016). *God is watching you: How the fear of god makes us human*. New York, NY: Oxford University Press.
- Johnson, Megan K., Wade C. Rowatt, and Jordan LaBouff. (2010). "Priming Christian religious concepts increases racial prejudice." *Social Psychological and Personality Science*, 1, 119-126. <http://dx.doi.org/10.1177/1948550609357246>
- Jong, Jonathan. (2015). "On (not) defining (non) religion." *Science, Religion and Culture*, 2, 15-24. <http://dx.doi.org/10.17582/journal.src/2015/2.3.15.24>
- Jong, Jonathan, Matthias Bluemke, and Jamin Halberstadt. (2013). "Fear of death and supernatural beliefs: Developing a new supernatural belief scale to test the relationship." *European Journal of Personality*, 27, 495-506.
- Knobe, Joshua. (2003). "Intentional action and side effects in ordinary language." *Analysis*, 63, 190-194. <http://dx.doi.org/10.1093/analysis/63.3.190>
- Laurin, Kristin, Azim F. Shariff, Joseph Henrich, and Aaron C. Kay. (2012). "Outsourcing punishment to God: Beliefs in divine control reduce earthly punishment." *Proceedings of the Royal Society of London B: Biological Sciences*, 279, 3272-3281.
- Leach, Mark M., Mitchell E. Berman, and Lea Eubanks. (2008). "Religious activities, religious orientation, and aggressive behavior." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47, 311-319.

- <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-5906.2008.00409.x>
- Legare, Cristine H., and Susan A. Gelman. (2008). "Bewitchment, biology, or both: The co-existence of natural and supernatural explanatory frameworks across development." *Cognitive Science*, 32, 607–642.
<http://dx.doi.org/10.1080/03640210802066766>
 - Lupfer, Michael B., and Elizabeth Layman. (1996). "Invoking naturalistic and religious attributions: A case of applying the availability heuristic? The representativeness heuristic?" *Social Cognition*, 14, 55–76.
<http://dx.doi.org/10.1521/soco.1996.14.1.55>
 - Mazar, Nina, On Amir, and Dan Ariely. (2008). "The dishonesty of honest people: A theory of self-concept maintenance." *Journal of Marketing Research*, 45, 633–644. <http://dx.doi.org/10.1509/jmkr.45.6.633>
 - McKay, Ryan, and Harvey Whitehouse. (2015). "Religion and morality." *Psychological Bulletin*, 141, 447–473. <http://dx.doi.org/10.1037/a0038455>
 - Norenzayan, Ara. (2013). *Big gods: How religion transformed cooperation and conflict*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
 - Norenzayan, Ara. (2016). "Theodiversity." *Annual Review of Psychology*, 67, 465–488. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-psych-122414-033426>
 - Norenzayan, Ara, Azim F. Shariff, Will M. Gervais, Aiyana K. Willard, Rita A. McNamara, Edward Slingerland, and Joseph Henrich. (2016). "The cultural evolution of prosocial religions." *Behavioral and Brain Sciences*, 39, e1.
<http://dx.doi.org/10.1017/S0140525X14001356>
 - Paul, Gregory S. (2005). "Cross-national correlations of quantifiable societal health with popular religiosity and secularism in the prosperous democracies." *Journal of Religion in Society*, 7, 1–17.
 - Pew Research Center. (2014). "Worldwide, many people see belief in God as essential to morality: Richer nations are exception." Retrieved from <http://www.pewglobal.org/files/2014/03/Pew-Research-Center-Global-Attitudes-Project-Belief-in-God-Report-FINAL-March-13-2014.pdf>
 - Piazza, Jared, Jesse M. Bering, and Gordon Ingram. (2011). "Princess Alice is watching you: Children's belief in an invisible person inhibits cheating." *Journal of Experimental Child Psychology*, 109, 311–320.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.jecp.2011.02.003>
 - Piazza, Jared, and Paulo Sousa. (2014). "Religiosity, political orientation, and consequentialist moral thinking." *Social Psychological and Personality Science*, 5, 334–342. <http://dx.doi.org/10.1177/1948550613492826>

- Pichon, Isabelle, Giulio Boccato, and Vassilis Saroglou. (2007). "Nonconscious influences of religion on prosociality: A priming study." *European Journal of Social Psychology*, 37, 1032–1045. <http://dx.doi.org/10.1002/ejsp.416>
- Preacher, Kristopher J., Derek D. Rucker, and Andrew F. Hayes. (2007). "Addressing moderated mediation hypotheses: Theory, methods, and prescriptions." *Multivariate behavioral research*, 42(1), 185-227.
- Purzycki, Benjamin Grant, Coren Apicella, Quentin D. Atkinson, Emma Cohen, Rita Anne McNamara, Aiyana K. Willard, Dimitris Xygalatas, Ara Norenzayan, and Joseph Henrich. (2016). "Moralistic gods, supernatural punishment and the expansion of human sociality." *Nature*, 530, 327–330. <http://dx.doi.org/10.1038/nature16980>
- Putnam, Robert D., and David E. Campbell. (2010). *American grace: How religion divides and unites us*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Randolph-Seng, Brandon, and Michael E. Nielsen. (2007). "Honesty: One effect of primed religious representations." *International Journal for the Psychology of Religion*, 17, 303–315. <http://dx.doi.org/10.1080/10508610701572812>
- Rosset, Evelyn. (2008). "It's no accident: Our bias for intentional explanations." *Cognition*, 108, 771–780. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cognition.2008.07.001>
- Schulz, Eric, Edward T. Cokely, and Adam Feltz. (2011). "Persistent bias in expert judgments about free will and moral responsibility: A test of the expertise defense." *Consciousness and Cognition*, 20, 1722–1731. <http://dx.doi.org/10.1016/j.concog.2011.04.007>
- Shariff, Azim F., and Ara Norenzayan. (2007). "God is watching you: Priming God concepts increases prosocial behavior in an anonymous economic game." *Psychological Science*, 18, 803–809. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01983.x>
- Shariff, Azim F., and Ara Norenzayan. (2011). "Mean gods make good people: Different views of God predict cheating behavior." *International Journal for the Psychology of Religion*, 21, 85–96. <http://dx.doi.org/10.1080/10508619.2011.556990>
- Shariff, Azim F., Jared Piazza, and Stephanie R. Kramer. (2014). "Morality and the religious mind: Why theists and nontheists differ." *Trends in Cognitive Sciences*, 18, 439–441. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tics.2014.05.003>
- Shariff, Azim F., and Mijke Rhemtulla. (2012). "Divergent effects of beliefs in heaven and hell on national crime rates." *PLoS ONE*, 7, e39048. <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0039048>

- Spranca, Mark, Elisa Minsk, and Jonathan Baron. (1991). "Omission and commission in judgment and choice." *Journal of Experimental Social Psychology*, 27, 76–105. [http://dx.doi.org/10.1016/0022-1031\(91\)90011-T](http://dx.doi.org/10.1016/0022-1031(91)90011-T)
- Tannenbaum, David, Eric Luis Uhlmann, and Daniel Diermeier. (2011). "Moral signals, public outrage, and immaterial harms." *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 1249–1254. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jesp.2011.05.010>
- Vohs, Kathleen D., and Jonathan W. Schooler. (2008). "The value of believing in free will: Encouraging a belief in determinism increases cheating." *Psychological Science*, 19, 49–54. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02045.x>
- Zuckerman, Phil. (2008). *Society without God: What the least religious nations can tell us about contentment*. New York, NY: NYU Press.

استناد به این مقاله: احمدی، ابراهیم. (۱۴۰۲). دین باوری، انتساب به خدا، و پذیرش بی‌اخلاقی‌های منفعل: بررسی آسیب شناختی باورهای بدون، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۱۰ (۳۶)، ۲۹-۱.

Social Work Research Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.